

I. Előzmények

1. Jugoszlávia felbomlása

A háború előtti királyi Jugoszlávia utolsó kormánya a sokat emlegetett Cvetković-Maćek kormány engedve a hónapok óta ránehezedő diplomáciai nyomásnak, 1941. március 25-én csatlakozott a háromhatalmi egyezményhez. Ezt a kormányt azonban két nap múlva államcsínnnyel megdöntötték. Az új kormány élére Dušan Simović tábornok, a légierő parancsnoka került.

Ezután országszerte tömegtüntetéseket szerveztek, amelyekben elfálták a paktumot, éltették az új kormányt, a hadsereget, és teljes mértékben kifejezésre jutott a fasiszmus szembeni harci készség is.

II. Péter királyt nagykorúvá nyilvánították.

A Simović kormány, amelynek Vlatko Maček a Horvát Parasztpárt elnöke is tagja volt, diplomáciai-taktikai okokból nem mondta fel a háromhatalmi egyezményt, bár nem táplált illúziókat arra vonatkozóan, mik lesznek a márciusi jugoszláviai események következményei. Titkos diplomáciai tárgyalásai a nyugati hatalmakkal, elsősorban Angliával, az általános katonai helyzet miatt sikertelenül zárultak. Ezután a politikai események gyors egymásutánban követték egymást. Mint ismeretes, Hitler és vezérkara megdöbbenéssel fogadta a jugoszláviai események híreit. Elhatározták, hogy nem veszik tekintetbe az új jugoszláv kormány esetleges lojalitási nyilatkozatát – amely hamarosan meg is történt – s nyomban megtették az előkészületeket a Jugoszlávia elleni támadásra. Ezzel párhuzamban, diplomáciai lépéseket tettek, hogy szövetségeseiket rábírájék a támadásban való részvételre, elsősorban azokat az államokat, amelyeknek területi követeléseik voltak Jugoszláviával szemben (Olaszország, Magyarország, Bulgária).

A márciusi tüntetések során helyenként kisebb méretű németellenes kilengésekre is sor került. A jugoszláviai magyarság ellen az ellenséges megnyilvánulások nem jutottak kifejezésre, bár külföldön, de elsősorban Magyarországon a hivatalos propaganda ilyen tartalmú híreket is közölt.¹

Ezekben a napokban az ország népe, így a jugoszláviai magyarság is a mindennapos, megszokott életét élte. A látszólagos nyugodt felszín alatt azonban robbanásig feszült volt a politikai légkör.

A jugoszláviai magyar kisebbségi sajtó nagy figyelmet szentelt II. Péter király trónralépésének, kiemelve, hogy ezt az eseményt a nép lelkesedéssel fogadta. Ugyanakkor döbbenettel számoltak be gróf Teleki Pál magyar miniszterelnök öngyilkosságáról, méltatva egyúttal érdemeit, s azt is, „hogy áldozata nem volt hiábavaló, s halálának politikai körülményeiről majd a történelem ad magyarázatot.”²

Ezekben a napokban nevezték ki Milorad Vlašićot, a Dunai Bánság utolsó bánját, s ő azonnal el is foglalta újvidéki hivatalát. Nyomban felhívta a lakosságot, hogy ne hagyják el otthonukat és ne higgyenek a terjesztő rémhíreknek.

Április 5-én fogadta a jugoszláviai magyarság képviselőit, Várady Imre szenátort és Deák Leó zombori ügyvédet. A találkozás után Vlačkaić bán hivatalos nyilatkozatot adott arról, hogy nemcsak a magyarság, de a németiség vezetői is teljes bizalommal vannak iránta.³

Még ezekben a napokban is teljes intenzitással folyt a taggyűjtés a Jugoszláviai Magyarok Kultúrszövetségébe, amelyet a jugoszláv hatóságok hosszú halogatás után, 1941. február 6-án hagytak jóvá. Az érdeklődés a szervezet iránt valóban nagyon nagy volt. A sajtó szerint a háború kitöréséig több mint 200 ezren léptek be a szervezetbe.⁴

Április 6-án megindult a támadás Jugoszlávia ellen. Az emberek ijedten szemlélték a Belgrád felé húzó német légitámadásokat. Azután jöttek a hírek a főváros bombázásáról, a szárazföldi harcokról, s a jugoszláv hadsereg vereségeiről. A hadsereg felbomlása napról napra nyilvánvalóbbá vált. A háború első napján a belgrádi rádió is elnémult.

A magyarság körében a türelmetlen várakozás s a nemzeti felbuzdulás egyre erőteljesebbé vált. A magyar kisebbségi sajtó április 10-éig egyetlen hírt sem közölt a szárazföldi harcokról. Csak ezen a napon adott hírt arról, hogy II. Péter király felhívást intézett Jugoszlávia népeihez. Ekkor rövid időre ismét megszólalt a belgrádi rádió is, amely megtevesztő híreket közölt a jugoszláv csapatok harci sikereiről.⁵

Ugyanezen a napon kikiáltották az ún. Független Horvát Államot.

A magyar katonai és polgári vezetés lényegében csak erre várt. Úgy értékelte, hogy Jugoszlávia alkotóelemeire hullott szét, megszűnt létezni az az ország, amellyel 1940. december 12-én megkötötték az „örök barátsági szerződést”. Másnap, vagyis április 11-én a magyar hadsereg is megkezdte támadását s a mai Vajdaság térsége is rövid időre hadszíntérré vált.

A történelmi hűség kedvéért azonban meg kell állapítanunk, hogy elsőként a Bánság területén voltak harcok. A 12. német hadsereg „Das Reich” nevű SS gépesített hadosztály, továbbá a „Gross Deutschland” és „Hermann Göring” gépesített ezred a Temesvár környéki összevonás után, április 9-én benyomult a Bánságba. A 6. Jugoszláv Hadsereg 4. ezrede Alibunárnál kemény ellenállást tanúsított és súlyos veszteségeket okozott a támadóknak. Mindezek ellenére az ellenállást sikerült megtörni, a jugoszláv egységek visszavonultak, egy részük pedig fogságba esett. Addigra már akcióba léptek a német Kulturbund fegyveres csoportjai is („harci csoportok”, „német önvédelmi szolgálat” stb.). Leszerelték a demoralizált jugoszláv katonákat, elfoglalták a középületeket, a csendőri- és rendőrállomásokat, megszervezték az ideiglenes hatalmi szervezetet. Az ideiglenes állapotok kb. három hétig tartottak, a megszálló rendszer közigazgatási apparátusának megszervezéséig. Ez idő alatt, a német katonai bíróságok és a Kulturbund fegyveres egységei mintegy 150 embert öltek meg, azzal a váddal, hogy a csetnik szervezet tagjai voltak.⁶

A bánsági bevonulás és a megszállás első napjai kétségtelenül jóval kevesebb áldozattal jártak, mint a magyar hadsereg bácskai bevonulása. Később azonban a német megszálló hatóságok a Bánság területén folyamatosan alkalmazták a kollektív megtorlás elvét, és minden megölt német katonáért 100, minden sebesültért pedig 50 túszt végeztek ki.

A bánsági magyarságnak a megszállás első napjaiban elkövetett atrocitásokhoz semmi köze sem volt. Az ottani magyarság a Horthy-hadsereg bevonulását remélte, mivel nem volt kevés azok száma, akik tudtak arról, hogy a Bánságot is Magyarországnak

ítélték. Nagy volt a kiábrándulás, amikor a magyar fegyveres erők helyett a német csapatok jelentek meg ebben a térségben. A magyar lakosság elégedetlensége a későbbi időszakban is egyre csak fokozódott. Időről időre aláírásokat gyűjtöttek és petíciókat küldtek a magyar kormányhoz, amelyben kérték, hogy ezt a területet is csatolják Magyarországhoz, mivel a német megszálló hatóságok a magyarokat másodrangú polgároknak tekintik.

Szerémség térségébe április 11-én a 46. német hadtest 8. páncélos hadosztálya vonult be. A Kulturbund és az alakulóban levő usztasa horvát hatalom fegyveresei is szintérre léptek, és itt is részt vettek a bomló jugoszláv hadsereg egyes egységeinek lefegyverzésében. Ezekben az eseményekben a szerémségi szórványmagarságnak semmilyen szerepe nem volt.

Bővebben kell szólnunk a magyar hadsereg bácskai és dél-baranyai bevonulásáról, mivel az első napokban történt tragikus eseményekért és az 1942. évi januári genocidiumért, az itteni magarság többszörös árat fizetett, és a kollektív felelősség súlyát kényszerítették rá évtizedeken keresztül. A hivatalos, egypárti történetírás, egyes történészek, akik ezekkel a kérdésekkel foglalkoztak, azt kívánták bizonyítani, hogy a vajdasági magarság egy része is közvetlenül felelős a tragikus eseményekért. *

A magyar hadsereg 1941. április 11-én kezdte meg támadását, és április 13-ig sikertelenül elfoglalni egész Bácskát és a jugoszláviai Baranyát, valamint a távoli Murántúlt. A hadjáratban a 3. magyar hadsereg első, negyedik és ötödik hadteste vett részt, összlétszámuk kb. 80.000 fő volt, azaz a magyar hadsereg állományának egyharmada.

A jugoszláv hadsereg április 11-ig már jórészt teljesen felbomlott. Azok a kisebb egységek, amelyek egyes bácskai községekben és városokban állomásoztak, a magyar támadás hírére megkezdték visszavonulásukat, nyilvánvalóan azzal a céllal, hogy ezt a térséget harc nélkül kiűrtik. Ily módon, eddigi adataink szerint, csak két helyen került sor rövid összetűzésre. Bácspetrocnél és a Temerin község közelében levő Szőreg településnél. Szőregnél ugyanis egy jugoszláv páncélelhárító ágyú legénysége április 12-én, a kora reggeli órákban, a település határából tüzet nyitott a nemzetközi úton előrenyomuló magyar könnyűpáncélosokra, és közülük kettőt megsemmisített.⁷

A bevonuláskor történetekről, valamint a későbbi 1942. évi januári tragikus eseményekről a „megszállók és hazai támogatóik büntetteinek kivizsgálására” alakult vajdasági különbizottság terjedelmes elaborátumot készített. A bizottság már 1944 novemberében megkezdte munkáját, s egy év múlva, vagyis 1945 november végén fejezte be. A bevonulásra vonatkozó ismertetés a bácskai magarságot is, közvetve ugyan, de súlyosan terheli, a tanúvallomások alapján megfogalmazott „tényállásai” azonban a legalaposabban vitathatók. Jórészt elfogadhatjuk azt a megállapítást, hogy a bevonulás alkalmával a szerb lakosság mindenhol békésen viselkedett és semmilyen ellenállást nem tanúsított. Ez azonban nem volt általános. Az említett bizottság állításai

* Kivételnek számít a „Vajdaság a népfelszabadító harcban és a szocialista forradalomban 1941-1945 között” című monográfia, amelynek dr. Čedomir Popov akadémikus volt a szerkesztője, 1984-ben jelent meg Újvidéken. A bácskai bevonulás alkalmával elkövetett túlkapasokkal kapcsolatban megállapítja, hogy ezeket a magyar reguláris egységek követték el, és egy szóval sem említi a magyar polgári lakosság részvételét.

szerint a magyar katonaság több helyen összetűzéseket provokált ki, s lövöldözésekre került sor, hogy azután tömeges megtorlásokat végezzen, s azt a látszatot keltse, hogy Bácskát és Baranyát csak véres harcok után sikerült elfoglalnia. Nem így történtek a dolgok. Egyes volt csetnik szervezetekhez tartozó szerb nemzetiségű polgár – abbéli elkeseredésében, hogy Jugoszlávia összeomlott, és nem utolsó sorban azért, mert a magyar lakosság mindenütt lelkesedéssel fogadta a bevonuló magyar csapatokat –, több helyen szórványos lövöldözésekbe kezdett, amelynek főleg pánikkeltés volt a célja. Ezt követte a magyar hadsereg részéről a megtorlás, amelyet természetesen semmivel sem lehet igazolni, hiszen áldozatai jórészt teljesen ártatlanok voltak. Az egyik magyar katonai kimutatás szerint Bácskában és Baranyában a bevonulást követő napokban 2.142 személyt öltek meg. A dokumentum nem titkolja, hogy az áldozatok között voltak idősek, nők, sőt gyermekek is, valamint hivatalos személyek, elsősorban az addigi jugoszláv rendőrséghez tartozók.⁸

Ezzel szemben a már említett és a háborús bűnöket kivizsgáló bizottság 3.506 áldozatot említ, és helységenként is feltünteti, hogy hány áldozatot követelt a bevonulás. Ezek az adatok azonban erősen vitathatók. Feltűnő, hogy a helységenkénti számokat összeadva, a kapott eredmény egészen közel áll a magyar kimutatás által megállapított áldozatok számához, vagyis a bizottság mintegy ezerrel „megtoldotta” ezt a számot.⁹

Ugyanígy jutottak el az anyagi kár megállapításához is. Persze ez sem minden cél nélkül történt. Az egész országban teljes intenzitással dolgoztak háborús felmérő bizottságok. A háború után az volt a feladatuk, hogy az adatokat a jugoszláv tárgyaló delegációhoz juttassák el, s minél nagyobb jóvátételt követeljenek a legyőzött államoktól.

Külön kérdés, hogy milyen szerep jutott a magyar nemzetőrsgnek a bevonulás utáni tragikus napokban. Nem egy esetben a szétesőben levő jugoszláv közigazgatás egyes képviselői maguk kezdeményezték a főleg magyarokból álló nemzetőrsgnek megalakítását, hogy ezáltal biztosítsák a rendet a magyar csapatok bevonulásáig. Voltak esetek, amikor a visszavonulásra készülő jugoszláv egység parancsnoka hívta össze a helyi magyarság tekintélyesebb polgárait, s kérte őket a nemzetőrsg megalakítására. Így történt Óbecsén is. Legtöbb esetben azonban a helybeli tekintélyesebb polgárok, félve, hogy felüti fejét az anarchia, saját maguk szervezték meg a nemzetőrsget. Ritkább esetben vegyes nemzetiségű nemzetőrsgek alakultak (Szabadka, Csurog). Ahol a német lakosság többségben volt, ott ők alakítottak nemzetőrsget. (Cservenka, Apatin, Hódság stb.). Érdekesen alakultak az események Újvidéken. A jugoszláv egységek április 11-én hagyták el a várost. Utánuk a helyi Kulturbund fegyveresei léptek akcióba, s gyakorlatilag majdnem három napig ők voltak a helyzet urai. Dr. Szep Janko, a bácskai németek vezetője és környezete azon fáradozott, hogy Bácskába is a német csapatok vonuljanak be. Emberei ilyen kérelemmel érkeztek egyes német egységek parancsnokaihoz a Bánátban és Szerémségben is. Közben a Kulturbund fegyvereseinek tevékeny szerepe volt a jugoszláv hadsereg leszerelésében Ókérnél, Boldogasszonyfalvánál, Bresztovácánál, Szilbereknél, Parabutynál, sőt Nemesmilitics és Hódság között is. Az utóbbi térségben egy hadosztály néhány alakulatát szerelték le.¹⁰

A bácskai németek elvárásai azonban nem valósultak meg. Április 12-én a 8. SS páncélos hadosztály egyes osztagai bevonultak ugyan Újvidékre, azonban néhány óra múlva elhagyták a várost. Másnap, április 13-án magyar csapatok érkeztek a városba és ezzel Bácska és Baranya elfoglalása befejeződött.¹¹

A háborús bűnöket vizsgáló vajdasági bizottság a magyar nemzetőrség szerepét is nagyon fontosnak tartja. A rendelkezésünkre álló levéltári anyag alapos áttanulmányozása után megállapítottuk, hogy a bevonulás kapcsán a bácskai magyarság soraiból 661 polgár nevét említik a háborús bűnösök lajstromában. Ehhez a számhoz a történelmi igazság megállapítása érdekében magyarázatot kell fűznünk. Elsőként azt említenénk meg, hogy akiről utólag kiderült, hogy 1941 áprilisában nemzetőr volt, háborús bűnösnek nyilvánították. Nevükhöz legtöbbször odabiggyesztették az egymondatos, és sorozatos ismételt vádat: részt vett szerb lakosok fosztogatásában, letartóztatásában és kivégzésében. A vádanyagot a felszabadulás után a szerb polgárok feljelentései alapján állították össze. Legtöbbször a bosszú, de nem egy esetben a háború előtti vagy alatti, nem politikai jellegű konfliktusok sugalmazták azokat. A bizottság az esetek túlnyomó többségében, nem vizsgálta ki a feljelentések valóságát.

A magyar nemzetőrsek ténylegesen április 11-től 13-ig gyakorolták a rendfenntartó hatalmat. Április 13-án, a késő délutáni órákig Bácska és Baranya elfoglalása befejeződött. A két napig tartó rendfenntartó időszakban, a magyar nemzetőrség egy-két esettől eltekintve nem követett el gyilkosságokat. A nemzetőröknek fegyveres összetűzésük volt április 12-én Temerinben. Ezen a napon Boldogasszonyfalva irányából a községbe érkezett egy személygépkocsi, amelyben két jugoszláv tiszt, egy altiszt és egy ápolónő tartózkodott. A nemzetőrök az ún. Csillag vendéglő előtt a gépkocsi utasait feltartóztatták és felszólították őket, hogy szálljanak ki. Mivel nem engedelmeskedtek, és állítólag kézigránátot akartak dobni a tömegbe, a nemzetőrök tüzet nyitottak, az egyik tiszt meghalt, az altiszt pedig megsebesült. A többieket foglyul ejtették, majd később szabadon bocsátották.¹²

A magyar nemzetőrök is részt vettek a kisebb jugoszláv katonacsoportok leszerelésében. Több esetben a fegyvertelenül menetelő katonákat ideiglenesen feltartóztatták és valamelyik középületben vagy iskolában tartották fogva őket. A fogva tartott jugoszláv katonákat a rendelkezésünkre álló adatok szerint nem bántalmazták, sőt élelemmel látták el őket. Ugyanígy a legtöbb helyen a magyar hadsereg bevonulása után a jugoszláv katonafoglyokat rövid kihallgatás után szabadon bocsátották, csak kis részüket irányították magyarországi hadifogolytáborokba.

Igaz, hogy a magyar nemzetőrök a szerb polgári lakosság körében végeztek letartóztatásokat, s nem egy esetben bántalmazták is a letartóztatottakat. Elsősorban azokról volt szó, akik a letűnt jugoszláv rezsim idején kitűntek magyarellenes magatartásukkal, vagy pedig olyan hivatalokban voltak, ahol végrehajtották a magyarellenes felsőbb rendeleteket. Előfordultak fosztogatások is, s a károsultak rendszerint ugyancsak szerb polgárok voltak. A fosztogatásokban azonban nemcsak a nemzetőrök vettek részt, sőt nem ezek képezték a többséget. A rend sok helyen felbomlott, és voltak, akik valóban fosztogattak, néha tehetősebb polgárokat is. Ugyanakkor nem egy esetben a nemzetőrség igyekezett a fosztogatásokat megakadályozni, ez azonban nem mindig sikerült. Ha a megtorlás napjaiban kiderült, hogy valaki fosztogatott, az legtöbb esetben életével fizetett, vagy később a háborús bűnösök listájára került. A felszabadulás után ezek alkották az ún. háborús bűnösök többségét. Ennek kimondására a legtöbb esetben eleendőnek bizonyult egészen kis értékű tárgyak eltulajdonítása is. De – mint említettük – igen sok volt a hamis és téves feljelentés.

Külön kérdést képez a magyar nemzetőrök szerepe a bevonulás utáni események-

ben, mert a háborús bűnöket kivizsgáló vajdasági bizottság éppen erre az időszakra vonatkozólag sorakoztatott fel terhelő adatokat. A magyar nemzetőröket, de a nem magyar nemzetiségű polgárokat is, a gyilkosságokra való felbujtással, sőt közvetlen részvétellel is vádolták, elsősorban azokra a településekre vonatkozólag, ahol a bevonulás után lövöldözésre került sor.

Ezek az egyoldalú állítások azonban könnyen cáfolhatók. Szabadkán a nemzetőrség tagjai magyarok és délszlávok voltak, vegyesen, tehát ez a tényező is akadályozhatta a szerbség elleni fegyveres fellépésüket. A magyar csapatok április 12-én vonultak be a városba, másnap már megérkezett a magyar államrendőrség is, tehát szükségtelen volt a nemzetőrség fegyveres bevetése. Újvidéken április 12-ig a Kulturbund fegyveresei uralták a helyzetet, csak ezután volt alakulóban a magyar nemzetőrség. Másnap április 13-án, pedig a magyar fegyveres erők megérkeztek a városba. Ismeretes az is, hogy a nemzetőrség a hadsereg bevonulása után mindenütt átadta a fegyvereket, mivel nem volt tovább szükség a rendfenntartó erőkre. Tehát a negatív esetek szórványosak voltak, s egyéni akciókról volt szó. Éppen ezért a későbbi történetírásban a magyar nemzetőrség tömeges részvételére vonatkozó „bizonyító” anyagot nem tarthatjuk megbízhatónak. Nem fogadja el ezt az anyagot bizonyítékként a vajdasági antifasiszta harcot legátfogóbban feldolgozó történelmi monográfia sem. Ugyanakkor a történelmi munkák többségében tudatosan mellőzték a pozitív példák ismertetését, mert azok nem illettek bele a kollektív felelősségünkéről kialakított koncepcióba.

Úgyiszlván alig írtak valamit a két bácskai község, Stapar és Doroszló példájáról. Stapar lakossága néhány kivétellel szerb, Doroszló pedig magyar. Az alig 10 kilométernyi távolságra fekvő két község lakosságának hagyományos barátsága állítólag még a XVIII. századig vezethető vissza. Barátságukról, egymás iránti kiállásukról már a régebbi írásokban is szó volt. Az 1848-as és 49-es forradalom eseményei a két község lakosságát elkerülték. Ez történt 1918-ban is, amikor Stapar szerb lakosainak küldöttsége bevárta az előrenyomuló szerb csapatokat, kérve őket, hogy Doroszló magyar lakosainak ne történjék bántódása. A doroszlói magyarok ugyanígy 1941 áprilisában a stapariak mellett álltak ki, ezért ebben a községben nem is történtek atrocitások. Eljöttek azután az 1944. évi tragikus októberi és novemberi napok, ekkor, a legújabb adatok szerint, néhány doroszlói polgárt kivégeztek.

De soroljuk csak a további példákat. A Temerin melletti Szőreg településen a bevonuló magyar csapatok előőrsei a fogadtatásukra a falu szélére kivonult helybeli lakosokra gépfegyvertűzet nyitottak, amelynek 111 áldozata volt. (Erről később még lesz szó.)

A szőregi sortűz után mintegy 150 főnyi helybeli, Temerinbe menekült, s a volt tűzoltó laktanyában helyezték el őket. A magyar csapatok április 13-án, húsvét napján vonultak be a községbe. A bevonulók parancsnoka minden külön magyarázat nélkül a szőregi menekülteket halomra akarta lövetni. Néhány temerini az utolsó pillanatokban értesítette dr. Fehér Mihály ügyvédet, a község egyik legtekintélyesebb polgárát az eseményekről, aki a tűzoltólaktanyába rohant, és megmentette a már gépfegyverek elé felsorakoztatott szőregi polgárokat. Dr. Fehér Mihály tisztelettől és megbecsüléstől övezve élte le az életét. Mindenki tudott bátor fellépéséről, a történelemírás azonban alig emlékezett meg róla.

Hasonló módon elkerülte a történészek figyelmét az a nagyfényi Kiss Antal is, aki

bátor kiállásával megmentette a helybeli telepések mintegy 100 tagú csoportját, és életével garantálta, hogy a fegyverek elé felsorakoztatott polgárok nem bűnösök, és nem tagjai a csetnik szervezetnek.¹³

Voltak hasonló esetek, amikor a nemzetőrök emberéleteket mentettek. Ezek a példák alig kerültek be a történelemírásba. Ezt a hiányt ma már 50 év távlatából úgyszólván alig tudjuk pótolni. Matuska Márton újvidéki publicista „A megtorlás napjai” című munkájában megemlíttette, hogy a bevonuláskor Kabolon (Kovilj) 1941 áprilisában néhány tekintélyes magyar polgár kezességet vállalt a helybeli szerb polgárokért. Ezek között volt Horváth Mihály, aki később községi bíró lett. Továbbá Molnár Andor asztalos és fakereskedő, valamint Gajdos Mihály. Ezeket az adatokat nyilatkozatában megerősítette Roka István kovilji születésű és jelenleg Újvidéken élő nyugdíjas is.

Sajnos, 1944 őszén, a megtorlás és a bosszú napjaiban ilyen magatartás sem volt elegendő biztosíték az életbenmaradásra. A nagyfényi Kiss Antalt pl. csak az utolsó pillanatban mentette ki egyik ismerőse a halálraítéltek közül. A kovilji kezességet vállalókat azonban elnyelte valamelyik tömegsír.

2. Az 1942. évi januári „hideg napok”

Bácskában és Baranyában a helyzet normalizálása után bevezették a magyar katonai közigazgatást, amely 1941. augusztus 15-ig tartott. A magyar katonai közigazgatás idején, amely 1941. augusztus 15-ig tartott, nem voltak atrocitások, mint 1944 őszén, amikor az új rendszer vezette be a katonai közigazgatást Bácska, Bánát és Baranya területén. Ezután megszervezték a polgári közigazgatást. Bácskát és Baranyát decemberben anektálták, illetve Magyarországhoz csatolták, azzal az indoklással, hogy ezek a területek 1918 előtt Magyarország integrális részét képezték. Bánság formailag a megszállás alatt levő Szerbiához tartozott. Ott 1941 augusztusától engedélyezték a németeket teljesen kiszolgáló szerb polgári közigazgatást, melynek élén Nedic Milan tábornok állt. A Bánságban azonban minden hatalom a németek kezében volt, a magyaroknak és szerbeknek csak elvéltve voltak képviselői a helyi közigazgatási szervekben. Szerémség 1941 őszétől az ún. Független Horvát Államhoz tartozott.

A bácskai magyarságot a bevonulás első napjaiban lényegében a kisebbségek elnyomásának évtizedei után a felszabadulásként megélt politikai változás feletti nemzeti lelkesedés fűtötte. Csak azok nem lelkesedtek, akik a háború előtt a jugoszláv munkásmozgalom forradalmi szárnyához tartoztak, számuk azonban csekély volt. Már 1941-ben, de legkésőbb 1942 tavaszáig minden községben és városban megalakultak az akkori magyarországi pártok és más szervezetek helyi csoportosulásai is. A vezetőségekbe legtöbbször esetben a legtekintélyesebb helyi polgárokat választották. Minden új szervezet megalakulásának nagy publicitást adtak a délvidéki lapokban, s rendszeresen közölték a helyi szervezetek vezetőségeinek névsorát is. Ennek később tragikus következményei voltak, mert elég volt, ha valaki ilyen szervezet elnöke, vagy esetleg vezetőségi tagja volt, a bosszúállók a „megszállókkal való együttműködés” vádjával minden bírósági eljárás nélkül a halálba küldték.

A bácskai földnélküliek az új rendszertől földosztást reméltek, hiszen a jugoszláv agrárreform csak a szlávokat juttatta földhöz. Már az első hetekben minden községben megkezdődött a földigénylők összeírása. A mintegy 14.000-nyi bukovinai székely ide-

telepítése nagy kiábrándulást okozott, bár a hatóságok a sajtó útján igyekeztek megnyugtatni a lakosságot, hogy maradt még elég föld a bácskai földigénylők számára is.¹⁴

A beígért földosztás azonban lényegében ismét elmaradt, s csak igen kevesen kaptak földet, közülük is főleg csak azok, akiknek több gyermekük volt.

Az elégedetlenség kedvező teret nyitott a Nyilaskeresztes Párt propagandájának, amely 1942-ben kezdte meg politikai tevékenységét. A féktelen demagógiával párosult s a közeli földosztást ígérő propagandájuk sok szegényembert megtévesztett. Egymás után alakultak meg a párt helyi szervezetei egész Délvidéken, de elsősorban a Tisza-melléken. Ezt a tényt azért említjük meg, mert a megtorlás napjaiban ebben a térségben a büntettek végrehajtói külön nyomoztak a Nyilaskeresztes Párt tagjai után. A megtorlások Bácskában, Bánságban és Baranyában 1944. október 17. után kezdődtek el. Ezen a napon vezették be a katonai közigazgatást. Két nappal előbb Magyarországon Szálasiek vették át a hatalmat, s a Vajdaságba bevonult partizán seregek komolyan tartottak a Nyilaskeresztes Párt tagjainak esetleges front mögötti szabotázscelemekényeitől.

A németek Moszkva alatti 1941. évi decemberi veresége után Bácskában, de másutt is, a szerb lakosság körében az addigi lehangoltságot a bizakodás hangulata váltotta fel. Az emberek titokban hallgatták a moszkvai rádiót és helyenként bizalmas körökben, felelőtlen kijelentéseket is tettek, s a magyarok és a németek elleni közeli bosszú is szóba kerülhetett. Persze a helyi hatóságok is tudomást szereztek a dolgokról, s felelős szerveknek küldött jelentésekben a politikai helyzetet rendkívül válságosnak tüntették fel. Nemegyszer minden bizonyíték nélkül arra is figyelmeztettek, hogy a szerb lakosság pravoszláv karácsonykor a magyarok és a németek soraiban vérfürdőt tervez.

Voltak azonban más politikai tényezők is, amelyek nem kis mértékben kihatottak az 1942. évi tragikus januári eseményekre. A jugoszláviai népfelzabardító harcot irányító Jugoszláv Kommunista Párt vezetősége a németek Moszkva előtti nagy veresége után teljesen helytelenül úgy értékelte, hogy a fasiszta hadigépezet összeomlás előtt áll. Ebből azután azt a következtetést vont le, hogy elérkezett a harc ún. szocialista forradalmi szakasza, vagyis a hatalom átvétele. Nem véletlen, hogy Kelet-Boszniában 1941 december végén alakult meg a sokat emlegetett első proletár dandár, amely főleg a harcedzett kommunistákat tömörítette soraiba. Ezt követte a többi hasonló egység megalakítása, hogy az adott pillanatban a hatalomért való harc megbízható katonai erejét képviseljék. Minden jel arra mutat, hogy az 1941 december első felében a Zsablya melletti Pusztai tanyán megalakult első sajkási partizánosztagot is hasonló célkitűzésektől vezérelve hozták létre. A mintegy 50 emberből álló osztagnak mindössze 17 puskája és 20 kézig-ránátja volt. Az osztag politikai biztosa, a bánáti alsóaradi (Aradac) illetőségű Molnár Gyula volt. Ez az egység lett volna a magva a később szervezendő nagyobb katonai egységnek. Ugyanakkor a helyzet további alakulásától függően tervbe vették az egységnek Szerémségbe való küldését is. Egy magyar járőr azonban 1942. január 4-én felfedte az osztag rejtékhelyét, s miután erősítést kapott, teljesen bekerítette, és a következő napon megsemmisítette. Mivel más fegyveres erő akkoriban Bácskában nem volt, a hatalmat katonai szempontból semmilyen veszély nem fenyegette. Mégis megtörtént a tragédia, s a szerb lakosság elleni tömeges megtorlások „hideg napjai” következtek. Ennek részletes taglalásába nem bocsátkozom, hiszen többnyire ismertek a szörnyű események, másrészt az elmúlt 50 év során a jugoszláv történészek csak erről írtak, mélyen hallgattak azonban arról, hogy mi történt 1944 őszén. Minket elsősor-

ban az érdekel, hogyan viszonyult az itteni magyar lakosság ezekhez a tragikus eseményekhez, hiszen a későbbi bosszú és a megtorlás elsősorban őket sújtotta.¹⁵

A legújabb politikai fejlemények és a napi politikai események hatására ismét napvilágot láttak olyan „tudományos munkák”, amelyekben újra a régi álláspontok kerülnek elő. Itt elsősorban Zvonimir Golubović vajdasági történésznek a „Racija u Južnoj Bačkoj” (Razzia Dél-Bácskában) című munkáját említeném meg, amelyet 1992-ben a tragikus „hideg napok” 50. évfordulóján adtak ki.

A szerző egyrészt a háborús bűnöket vizsgáló vajdasági bizottság levéltári anyagából merítette adatait, de igen sok helyen idézi, illetve felhasználja Búzás János budapesti történésznek „Az újvidéki razzia” című 1963-ban megjelent könyvét is. Mivel módomban volt a legalaposabban áttanulmányozni a két szerző által felhasznált levéltári anyagot, teljes felelősséggel állíthatom, hogy az általuk közölt adatok túlzottak. Nem bocsátkozom annak elemzésébe, mi indokolta a történethamisítást. Golubović esetében erre találunk magyarázatot, Búzás Jánosra vonatkozólag csak feltételezésekbe bocsátkozhatunk. Mindenesetre tagadhatatlan az utóbbi szerző igyekezete, hogy beálljon azok közé, akik nyíltan vagy legtöbbször csak burkoltan, a délvidéki magyarokra rásütötték a razziában való kollektív részvétel bélyegét.

A háborús bűnöket vizsgáló vajdasági bizottság anyagában összesen 568 bácskai és baranyai magyar nemzetiségű polgári személy nevét találtam meg, akik az 1942. évi januári tragikus események miatt kerültek a lajstromra. Ehhez a számhoz azonban megfelelő magyarázatot kell adni. Azok, akik valóban részt vettek a letartóztatásokban és az öldöklésekben, a feltüntetett számnak körülbelül egyharmadát képezik. Jelentős részük az felszabadulás előtt elmenekült, s többségük felett soha sem ítéleztek. A háborús bűnösökké nyilvánított személyek zömét azok képezték, akiket fosztogatásokkal vádoltak. A rendszerváltozás után elegendő volt egy följelentés fosztogatás vádjával, s az időre már ki is mondták a halálos ítéletet, és minden formaság betartása nélkül, gyorsított eljárással kivégezték. Ez volt a helyzet még 1944 decembere után is – amikor a nagy öldökléseket már leállították. Egy csurogi illetőségű állatorvost, név szerint Pogács Imrét, a katonai bíróság azért ítélte halálra, mert állítólag jogtalanul eltulajdonította egy kivégzett csurogi szerb polgár özvegyének értékes bundáját. Persze ilyen esetekben legtöbbször még hozzászoltak a vádirathoz néhány általános megfogalmazást, hogy az illető aktívan együttműködött a megszálló hatóságokkal. Az egyik becsei polgárnak pl. az volt a bűne, hogy a razzia napjaiban, amikor a letartóztatásokat szemlélte, állítólag nem tudta leplezni örömét, ez látszott arckifejezésén, s így feltételezhetőleg aktívan együttműködött a megszállókkal. Egy másik tekintélyes becsei polgárt, Pucsai Kálmán gyógyszerészt – akit a háború után Magyarországról raboltak vissza jugoszláv biztonsági szervek – azért ítélték halálra, mert a letartóztatások napjaiban, a becsei tanácsház épületében többször megjelent, s ebből eredt az a feltételezés, hogy az események aktív résztvevője volt, bár ezt senki sem tudta rábizonyítani. Egy temerini polgár ugyanakkor azért fizetett életével, mert a magyar hadsereg bevonulása utáni napokban néhány társával együtt megjelent a községi vasútállomás melletti szerb település iskolaépületénél, s eltávolította a szerb nyelvű feliratot.¹⁶

Egyes helyeken pl. azok jó része került utólag a háborús bűnösök lajstromára, akiket a megtorlás napjaiban kivégeztek, vagyis a tömeggyilkosságokat ezáltal „legalizálták”. Még kirívóbb volt a zentai tragédia. Az itt kivégezettek közül csak néhányan sze-

repelnek a háborús bűnösök listáján, a későbbiek során mégis mindannyiukat, minden bizonyító eljárás nélkül háborús bűnösnek nyilvánították. Elsősorban azért, hogy a hozzátartozók vagyonát elkobozhassák. Hasonlóképpen jártak el másutt is, pl. Moholón és Péterrévén. Ez az eljárás azonban nem volt általános.

Mivel nem célunk a történelmi igazság elkendőzése, föltétlenül szólnunk kell azokról is, akik valóban bevéreztek a kezüket. Ebben a vonatkozásban csakis egyesekről, kivételekről beszélhetünk, nem pedig tömegekről. Az 1942. évi januári drámai eseményeknek ez a mindenképpen elítélendő példája elsősorban Zsablya és Csurog községekben fordult elő. A helybeli magyar nemzetiségű polgárok között valóban voltak olyanok, akik nemzeti gyűlöletől elvakulva, vagy a fosztogatási lehetőségek reményében részt vettek a bűntettekben. Ugyanígy, a hatóságok által verbuválva „erősítésként” kisebb fegyveres csoportok érkeztek még Temerinből és állítólag Óbecséről is. S kik voltak azok, akik elkövezték a bűntetteket? Túlnyomó többségükben olyan lumpenproletár elemek, akiknek cselekedeteit a gyűlölet és a haszonvágy irányította.

Ennek ellenére Mozsor község egész magyar lakosságának jórészt azt rótták fel, hogy tömegesen fosztogatott.

A megtorlás szörnyű volt. Zsablya, Csurog és Mozsor magyar lakosságát kollektívan vonták felelősségre. Mindenkit táborba hurcoltak, akik életben maradtak, csak a háború befejezése után szabadultak.

Az 1942. évi januári megtorlásoknak volt még egy jellemzője, amelynek okaival azok sem foglalkoztak, akik úgyszólván egész tudományos munkásságukat ennek a témakörnek szentelték. Az áldozatok között nagy számban voltak zsidó nemzetiségűek, sőt Újvidéken többségük közülük került ki, bár mint ismeretes, a „zsidó kérdés végleges megoldása” Magyarországon később, az 1944. évi márciusi német megszállás után kezdődött. Újvidéki sorstársaikhoz hasonlóan tragikus volt a temerini zsidó diaszpóra 48 tagjának sorsa: a zsablyai és a csurogi megtorlások napjaiban Eichard József temerini községi főjegyző kezdeményezésére egyik éjjel a Tiszához szállították és ott megölték őket. Hozzá kell még fűznünk, hogy a szerencsétlen helybeli zsidók többségét az 1941. évi áprilisi bevonulás után elűzték otthonaikból, ezért ők ideiglenesen nyugat-szerbiai falvakban húzódtak meg, ahonnan a következő időszakban lassan visszatértek a községbe. A helyi hatóság egyes képviselői folytonosan zsarolták őket, nagy pénzüsségeket csikartak ki tőlük, azért, hogy a községben maradhassanak. Hasonló zsarolások folytak Újvidéken, de más községekben is.

Az 1942. évi atrocitások magyar részről történő elítélésének kérdésével is foglalkoztak a jugoszláv történészek, s maga Golubović Zvonimir is, aki elsősorban Bajcsy-Zsilinszky Endre országgyűlési képviselő memorandumait ismerteti. Ez a hozzáállás teljesen elfogadható. Ezenkívül azonban az egyes délvidéki magyar polgárok bátor, életmentő kiállításáról csak igen szerényen, epizódyszerűen írtak, bár nem kerülhették meg teljesen ezt a kérdést sem. Golubović Zvonimir is kénytelen legutóbbi munkájában bevallani, hogy Újvidék lakossága elítélte az 1942. évi januári vérengzést, s az itteni magyarok közül senki nem vett részt az öldöklésekben. Mindjárt hozzáfűzi azonban, hogy nem volt kevés azoknak a száma, akik besúgásokra vetemedtek, s ezáltal nem egy szerb vagy zsidó polgár halálát okozták. Elfelejtí azonban közölni Fernbach Péter újvidéki főispánnak Keresztes-Fischer Ferenc akkori belügyminiszterhez küldött 1942. február 27-i jelentését, amelyben egy tucatnyi példát említi meg arról, hogy egyszerű

magyar nemzetiségű polgárok, főleg háztartásbeli alkalmazottak, hogyan mentették meg kenyéradó gazdáikat.¹⁷

Csak felszínesen említi meg azt is, hogy a véres napok után, 1942. január 28-án, egy helybeli magyar nemzetiségű polgárokból álló küldöttség látogatta meg Török László gazdasági tanácsost, hogy tiltakozzék a városban történetek miatt. A küldöttség tagjai elkeseredésüknek adtak hangot és elmondták, hogy a letűnt jugoszláv rendszerben büszkén védték magyar mivoltukat, jelenleg azonban a nemrég események miatt szégyenlik magyarságukat. Követelték egyúttal a bűnösök szigorú megbüntetését, mert „hitük a magyar jogrend igazságosságában alaposan megrendült”.¹⁸

Voltak példák Újvidéken zsidó gyermekek rejtegetésére, és örökbefogadására is.¹⁹

A pozitív példákra az elmúlt évtizedek kutatómunkája nem terjedt ki. Zvonimir Golubović történész is csak a főszerzőhöz fűzött lábjegyzetekben tesz említést ezekről, itt is meglehetősen célzatosan. Ismeretes, hogy egyes községekben nem volt vérengzés. Kátyon pl. Golubović szerint az anyaországi születésű Horvát Endre jegyző akadályozta meg mindezt, Budiszaván pedig azért nem volt vérengzés, mert a lakosság többsége magyar nemzetiségű volt. Elmaradt azonban a megjegyzés, hogy feltételezhetően a két község magyar és részben német lakossága is kiállt szerb polgártársai mellett. Érdekes Golubovićnak a Kovilj községre vonatkozó állítása is, ahol Dunafalvi Lajos csendőr szakaszvezető a község határában bevárta a büntetőosztag tagjait, és lebeszélte őket a tervezett véres akcióról, amelyben állítólag 200 helybeli szerb polgár kivégzését tervezték. Dunafalvi bátor és humánus fellépését nem vonhatjuk kétségbe, de ezt nehezen tehetné volna meg, ha nem áll mögötte a község magyar lakosságának többsége.

Nem tagadhatja néhány nádalji magyar család emberséges magatartását sem, amelynek köszönhetően itt sem volt vérengzés, bár az egészen közel fekvő községekben (Csurog, Zsablya, Boldogasszonyfalva), véres események történtek. De ezt is azért volt kénytelen elismerni, mert előzőleg megjelent Lazar Rakićnak az azóta már elhunyt vajdasági történésznek Nádáljra vonatkozó monográfiája, ahol mindezekről az eseményekről a szerző részletesen írt, s az ottani magyar családok magatartását dicsérte.

Meg kell említeni azt is, hogy doktor Deák Leó, Bács-Bodrog vármegye akkori főispánja megakadályozta, hogy Zomborban a vármegyei székhelyen razzsiát tartsanak. Erről a hivatalos okmányokban alig van adat. Az egyik, akkoriban a városban tanuló szerb nemzetiségű középiskolás, Josip Maček visszaemlékezései szerint a diákok és a polgárok amikor erről tudomást szereztek, rokonszenvfelvonulást tartottak és a főispánt éltették.²⁰

Persze Deák Leó tisztségénél fogva csak bűnös lehetett. Elég naivul hitt abban, hogy a rendszerváltozás után majd ezt a cselekedetét is kellőképpen méltányolják. Talán ezért nem menekült el. Nem így történt, a katonai bíróság 1944 decemberében gyorsított eljárással halálra ítélte és hamarosan ki is végezték.

Golubović Zvonimir történész egyik nemrég TV-nyilatkozatában 5.000 olyan háborús bűnöst említett meg, akik a bácskai magyarság soraiból kerültek ki. Ez a nyilatkozata is a napi politika követelményeinek szolgálatában áll. Hogyan is juthatott ilyen adatokhoz? A felszabadulás előtt, a Magyarországra menekültek túlnyomó többségét minden bizonyító anyag és eljárás nélkül bűnösökké nyilvánították, csak azért, hogy rájuk is alkalmazhassák a háborús bűnösök vagyonának elkobzására vonatkozó törvényt. Így váltak azután tömeges háborús bűnösökké azok, akiknek túlnyomó többsége ugyan semmi bűnt nem követett el, de félve a bevonulók tömeges bosszújától, Magyarországra menekült.